
Dr IVANA DOBRIVOJEVIĆ, naučni saradnik

Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 94:377.4(497.1)"1945/1965"(093.2)
316.422:316.75(497.1)"1945/1965"(093.2)

„NAJBEDNIJA DEČIJA SUDBINA“¹ Život učenika u privredi u Jugoslaviji 1945–1965.*

APSTRAKT: Članak predstavlja pokušaj analize života i društvenog položaja učenika u privredi, dakle prvih generacija budućih radnika koji su trebali da budu školovani i vaspitavani u novom, socijalističkom duhu. Budući da je reč o temi koja je zanemarena i zaobilažena u srpskoj i jugoslovenskoj historiografiji, članak je, gotovo u potpunosti, zasnovan na izvorima koji se čuvaju u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Srbije.

Ključne reči: učenici u privredi, industrijalizacija, socijalistička radna etika, Komunistička partija, Jugoslavija

Neposredno po prestanku ratnih operacija u Jugoslaviji nove vlasti su se okrenule obnovi postradalih fabrika i podizanju novih industrijskih postrojenja. Revolucija se na unutrašnjem planu nastavljala, a nova politička elita bila je čvrsto rešena da što pre pređe na plansku industrijalizaciju zemlje. Do početka 1947. godine obavljene su sve pripreme čiji je cilj bio da omoguće prelazak na dugoročno makroekonomsko planiranje i rapidan razvitak teške industrije. Planiranje je predstavljalo novi ekonomski mehanizam socijalističke privrede, a planski organi nove ustanove koje su trebale da zamene stare, tržišne.² Razlozi za prelazak plansku privredu koja je imala obeležje „permanentne ratne ekonomije“³ i razvitak teške industrije nisu bili samo ekonomske, ideološke i doktrinarne prirode, naprotiv. Koncentrisanje celokupne privredne moći, kontrolisanje i diktiranje ekonomskog razvoja, upropaštavanje poljoprivrede i sela za račun industrijalizacije imalo je

---

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokracije i diktature* (177016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Citat iz: M. Ж. Чалић, *Социјална историја Србије 1815–1941*, Београд 2004, 287.

² V. Gligorov, *Gledišta i sporovi o industrijalizaciji u socijalizmu*, Београд 1984, 109.

³ B. Eichengreen, *The European Economy since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond*, 2007, 136.

i jasnu političku motivaciju. Uklapanje privatnog sektora u planske okvire privređivanja, a zatim i njegovo potpuno likvidiranje, vodilo je definitivnom razvlašćivanju predratne elite i uklanjanju mogućnosti za eventualan otpor režimu. Sa druge strane, na spoljnom planu, u atmosferi velike zategnutosti i stalnih incidenata sa zapadnim silama, jedino je samodovoljna ekonomija zasnovana na jakoj mašinskoj, metalurškoj i elektro industriji obezbeđivala vojnu bezbednost, a samim tim i političku stabilnost režima.

Prihvatajući Lenjinovu doktrinu po kojoj bez izgradnje krupne industrije ne može biti socijalizma u jednoj zemlji,⁴ partijski privredni čelnici su izradili obiman petogodišnji plan koji je predviđao podizanje krupnih industrijskih postrojenja i povećanje predratnog nacionalnog dohotka za čak 2,5 puta.⁵ Izbor sovjetskog modela privrednog razvitka i stavljanje akcenta na gradnju teških industrijskih postrojenja značili su izbor skupih i na kratak rok neisplativih investicija. U industrijalizaciji se išlo „protiv ekonomskih zakona i njihovog delovanja“,⁶ a (pre)ambiciozno zamišljeni investicioni projekti gutali su gotovo 30% nacionalnog dohotka zemlje.⁷ Sukob sa Sovjetskim Savezom i spoljnopolitička preorijentacija, finansijska i vojna pomoć zapadnih zemalja, pre svega SAD, kao i potpun krah dotadašnjeg krutog etatističkog privrednog modela – otvorili su put postepenim reformama koje su dovele do popuštanja čvrstih partijskih stega i izvesne, u datim okolnostima veoma primetne i značajne, liberalizacije sistema. Pristupilo se relativnoj decentralizaciji, a intervencija države u privredi je oslabila – uveden je novi finansijski sistem (1951), a petogodišnji plan su zamenili društveni planovi (1952). Ipak, 1954. godine postalo je jasno da ekonomski problemi ne mogu biti prevaziđeni nešto liberalnijom privrednom politikom. Naime, investiciona potrošnja, finansirana stranim kreditima i dotacijama, rasla je daleko brže od nacionalnog dohotka, dok je porast proizvodnje uglavnom bio rezultat rasta zaposlenosti, ali ne povećanja produktivnosti.⁸ Uprkos desetogodišnjim finansijskim naporima, ispostavilo se da postignuti privredni rezultati nisu predstavljali „ekonomski optimum s obzirom na uložena sredstva i napore“, budući da

---

⁴ V. I. Marinić, *Politika urbanizacija kao faktor privrednog razvitka Jugoslavije*, doktorski rad u rukopisu, Novi Sad 1988, 120.

⁵ *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 30. april 1947.

⁶ Zapisnik sa sednice kod predsednika Privrednog saveta Vlade FNRJ po pitanju robnog prometa, održane 17. i 18. avgusta 1951, AJ, 40-6-11.

⁷ Prema zvaničnim podacima investicije su u nacionalnom dohotku 1947. godine učestvovala sa 28,6%, 1948 – 28,9%, 1949 – 28,6%, 1950 – 25,1%, 1951 – 20,9%, 1952 – 28,3% i 1953 – 22%; Obim investicija i nacionalni dohodak, AJ, 130-926-1411.

⁸ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, Beograd 2013, 186–187.

je nacionalni dohodak zemlje u 1957. godini iznosio tek 200 dolara po glavi stanovnika.⁹

Etatizacija celokupne privrede i prelazak na plansku ekonomiju u očima nove političke elite i dalje nisu garantovali potpun raskid sa „starim“ društvom i „starim“ sistemom. Ekonomske nužnosti nametale su stvaranje kvalifikovanog radničkog podmlatka, budući da je niska produktivnost predstavljala samo jednu od posledica angažovanja priučene radne snage u industriji.¹⁰ Nepoverenje prema seljaštvu, ali i zanemarivanje odsustva industrijskih tradicija i obrazovne strukture jugoslovenskog stanovništva, nasleđene iz međuratnog perioda, naveli su Josipa Broza Tita da krivicu za nisku produktivnost prebaci na polutane, seljake – radnike sa „seoskim sit-noposedničkim shvatanjima“ koje nije bilo lako prevaspitati da svoje interese podređuju zajednici.¹¹ Tako su u prvim posleratnim godinama ideološki razlozi, možda i više nego ekonomske nužnosti, terali partijske čelnike da što putem redovnog školovanja, što kroz na brzinu organizovane kurseve, osposobe što veći broj radnika.¹² „U revoluciji koja teče“, Partija je od radnika očekivala ne samo da na brzinu usvoje stručna i praktična znanja, već i da se ideološki obrazuju, prihvate načela socijalističke radne etike i formiraju socijalističku radnu svest. U novom društvu koje se izgrađivalo, rad je, naročito onaj fizički, glorifikovan i predstavljan kao „stvar časti i herojstva“, a ljubav prema radu postala je „glavni element komunističke radne etike“.¹³

Uprkos pozivima na „likvidaciju ideoloških ostataka kapitalizma“ i vaspitavanja najširih slojeva stanovništva u novom, socijalističkom duhu,¹⁴ partijski prvaci su bili svesni da novi poredak može biti učvršćen jedinom putem redovnog školovanja dece i omladine. Ideološka dimenzija obrazovanja nije prikrivana, pa se na partijskim savetovanjima otvoreno govorilo da je zadatak škole „pre svega da pripremi socijalističkog građanina, odnosno društveno-korisnog čoveka“.¹⁵ U društvu u kome je rapidna industrijalizaci-

⁹ Isto, 107.

¹⁰ Isto, 238.

¹¹ Socijalistička demokratija mora imati snažnu ekonomsku podlogu, J. Broz Tito, *Govori i članci*, t VI, Zagreb 1959, 205–206.

¹² V. Stručni tečajevi. Zadatak uzdizanja stručnih kadrova u prvom Petogodišnjem planu, AS, G 232–97.

¹³ P. Радић, *Друштвено-економски положај радничке класе у Србији од 1945. до 1950.* Токови револуције, XX–XXI, 1988, 62.

¹⁴ Програм Комунистичке партије Југославије, *Петти конгрес Комунистичке партије Југославије 21–28. јула 1948. Стенографске белешке*, 886; Реферат Петра Стамболића, *Други конгрес Комунистичке партије Србије*, Београд 1949, 61.

¹⁵ Izlaganje Stanojevića. Stenografski zapisnik sa međusaveznog savjetovanja predstavnika Centralnog komiteta Narodne omladine održanog 16. i 17. septembra 1957, AJ, 114/I-59.

ja predstavljala osnovni, a u prvim godinama po oslobođenju i jedini princip privredne politike, Partija se našla pred krupnim zadatkom – obrazovanjem i ideološkim vaspitanjem prvih „istinskih“ socijalističkih radnika, budućih samoupravljača, koji su trebali da predstavljaju glavni oslonac, ali i pokretač, potpune transformacije jugoslovenskog društva. Stoga je već aprila 1946. donet Zakon o učenicima u privredi koji je regulisao položaj i štiti prava nekadašnjih šegрта. Ovim aktom školovanje budućih kvalifikovanih radnika je ograničeno na najviše tri godine, a radni dan, uključujući vreme provedeno u školi i u fabrici, na osam sati. Učenici su dobili pravo na platu i godišnji odmor, a prekovremeni rad i „svaki rad učenika koji nije u vezi sa učenjem njegove struke“ su zabranjeni.¹⁶ Pokazaće se, međutim, da je Zakon samo formalno, ali ne i suštinski jemčio osnovna prava učenika u privredi. U siromašnom i zaostalom društvu u kome tradicije industrijskog rada gotovo da nisu ni postojale, a većina radnika živela i radila u bednim uslovima i na rubu egzistencije,¹⁷ šegrtovanje je, kao i u Kraljevini Jugoslaviji, predstavljalo „najbedniju dečiju sudbinu, dostojnu sažaljevanja“.¹⁸ Mladići i devojke sa sala, buduću polutani,¹⁹ deca radnika²⁰ i najslabiji đaci²¹ čitave dve decenije bili su glavni polaznici škola za učenike u privredi. Zakon jedva da je poštovan, a partijski čelnici, svesni turobnih životnih prilika omladinaca na zanatu, nisu preduzimali gotovo ništa da njihov položaj unaprede.²² Štaviše, organizaciji Narodne omladine zamerano je „da se daleko više bavila“ materijalnim položajem učenika u privredi nego njihovim „ideološko-političkim“ vaspitanjem i „uzdizanjem njihove klasne svesti“.²³ Upravo kao što formalno donošenje Zakona i deklarativna briga Partije nisu mogli poboljšati materijalni položaj učenika, tako ni glorifikovanje fizičkog rada i stvaranje kulta udarnika nisu mogli ni radnicima,²⁴ a samim tim ni učenicima u privredi obezbediti istinsko društveno uvažavanje. Siromaštvo, izbor zanimanja, svedena znanja i odsustvo manira učenika u pri-

---

¹⁶ A JBT, KMJ, II-5-a-1/19.

¹⁷ V. I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 219–224.

¹⁸ М. Ж. Чалић, *Социјална историја Србије 1815–1941*, 287.

¹⁹ Izlaganje Petrović Slavka. Savetovanje o obrazovanju stručnih radnika iz redova omladine, AJ, 114/I-61.

²⁰ Izlaganje Srpkа Bulićа. Stenografske beleške sa sastanka grupe za omladinu održanog 20. jun 1964, AJ, 114/I-61.

²¹ Izlaganje Ilije Šolaje. Zajednički plenum Centralnog veća SSSJ i SK NOJ održan 21. i 22. novembra 1960, AJ, 114/I-60.

²² Izlaganje Tahira Hadžićа. Stenografske beleške sa savetovanja o problemima radničke omladine održanog 13. juna 1957, AJ, 114/I-59.

²³ Učenici u privredi, AJ, 114/I-105.

²⁴ V. I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 427–429.

vredi uglavnom su rezultirali prezirom sredine u kojoj su stasavali. Dešavalo se tako da se omladini kaže: „Gde ćete na igranku sa šegrtima“, a stanovnici Nikšića nisu hteli čak ni da pominju učenike u privredi već su ih nazivali „ovima“.²⁵

U prvim posleratnim godinama, Partija je na umu imala samo jednu viziju i jedan cilj – ispunjavanje, u datim ekonomskim uslovima, gotovo neostvarivog petogodišnjeg plana kojim je predviđeno povećanje broja kvalifikovanih radnika „od 350 hiljada u 1946. godini na 750.000 u 1951. godini“. Podizanje obrazovnog i stručnog nivoa industrijskih radnika trebalo je, prema Planu, „postići prvenstveno povećanjem broja učenika u privredi“.²⁶ Prateći glavne smernice plana, državne vlasti su pristupile otvaranju škola učenika u privredi, pa se broj đaka u njima sve do 1950. godine neprestano povećavao.²⁷ Težnja da se što pre dobiju stručni i ideološki osvešćeni mladi radnici dolazila je do punog izražaja i u upisnoj politici. Tako su u prvim godinama po oslobođenju u škole učenika u privredi primana deca šarenolikog predznanja, pa su u istim klupama sedeli i četrnaestogodišnjaci sa završena četiri razreda osnovne škole, ali i njihovi vršnjaci sa analfabetskim tečajem.²⁸ Delimična liberalizacija prilika u društvu i prvi nagoveštaji reformi obrazovnog sistema doveli su do određivanja školske predspreme koja je bila potrebna za izučavanje pojedinih zanata. Stoga je 1952. godine doneta *Uredba o učenicima u privredi* kojom je propisano da učenici ne mogu biti mlađi od 14 godina niti stariji od 18 i da, po pravilu, moraju imati završenu osmogodišnju školu.²⁹ U skladu sa uredbom, Savet za prosvetu i kulturu NR Srbije naložio je da se u škole učenika u privredi upisuju đaci sa završenom osmogodišnjom školom, izuzev za školovanje u rudarskoj i topioničarskoj struci.³⁰ Određivanje potrebnog praga znanja i onemogućavanje upisa dece sa završenim analfabetskim tečajem trebalo je da doprinese unapređivanju kvaliteta nastave u ovim školama. Ipak, stare navike su teško odumirale pa je školski odbor u Zaječaru, pozivajući se na potrebu za „svakodnevnom brigom o čoveku“ i na „društvenu stvarnost“ pokušao da, uz dozvolu Saveta za prosvetu i kulturu NR Srbije, prenebregne propise donete 1953. Stav

²⁵ Izlaganje Ičevića. Stenografske beleške sa savetovanja o problemima radničke omladine održano 13. juna 1957, AJ, 114–59.

²⁶ *Закон о петогодишњем плану развојка народне привреде Федеративне Народне Републике Југославије у годинама 1947–1951*, Службени лист ФНРЈ, 30. април 1947.

²⁷ Pov. br 169 od 20. decembra 1948; A JBT, KMJ-II-5-a-15; Izvršenje plana izgradnje stručnih radničkih kadrova u 1948, AS, G 232–105. V i Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

²⁸ Škole učenika u privredi, AJ, A CK SKJ, VIII, 8-e-67.

²⁹ Predlozi za rešenje učenika u privredi, AJ, 114/1-92. Ova uredba o učenicima u privredi važila je sve do 1965; Informacija o aktuelnim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

³⁰ Škole za učenike u privredi 1955/1956. godine, AJ, 114/1-93.

Saveta rečito je svedočio i o nešto drugačijoj društvenoj klimi. „Trebalo biti načisto sa tim“, pisalo je u odgovoru, „da škola učenika u privredi ne može biti utočište onih učenika koji se iz raznih razloga odstranjuju iz drugih škola, niti ona može biti socijalna ustanova koja sa ulice povlači decu, pa bilo da ona od školske predpreme imaju samo analfabetски tečaj. Ovo bi trebalo da bude jasno i upravniku škole i nastavničkom savetu, ako žele da podignu ugled i kvalitet škole“. ³¹ Uprkos decidnom stavu Saveta o ovom pitanju, pritisak privrednih organizacija i zanatske komore doveo je do modifikacije propisa, pa su se u škole učenika u privredi mogla upisivati deca sa završenom osnovnom, šestogodišnjom i osmogodišnjom školom. ³² Gotovo polovina dece koja je 1954. i 1955. godine upisivana na zanat u Srbiji imala je samo završenu osnovnu, dakle četvorogodišnju školu. Stvarnost je, međutim, bila još poraznija nego što statistika ukazuje. Učenici sa završena četiri razreda su tek posle 3–6 godina upisivali zanat, pa u škole dolazili potpuno nepripremljeni, a često i nepismeni, jer su usled prekida u školovanju zaboravili sve ono što su naučili. Različiti nivoi znanja otežavali su nastavu, ali i onemogućavali donošenje nastavnih planova i programa za odeljenja bez jedinstvene školske predpreme. ³³

Iako je zvanična državna statistika svedočila o velikom broju novootvorenih škola i dupliranju broja mladih koji su se školovali za radnička zanimanja u odnosu na stanje zabeleženo u školskoj 1938/39, ³⁴ jugoslovenska posleratna realnost je bila nešto drugačija. Širenjem školske mreže stručno obrazovanje je postajalo dostupnije, ali ne i kvalitetnije. Ukorenjeno shvatanje „da treba školovati što više jer je to privredi potrebno“ uticalo je na nedovoljno promišljeno otvaranje škola. Stoga su pojedini privredni resori, smatrajući da do kvalifikovanih radnika ne mogu doći na drugi način, nezavisno jedan od drugog otvarali paralelne odseke, pa čak i čitave škole. Ne razmišljajući o stvarnim privrednim potrebama, u brojnim slučajevima vlasti su išle na ruku nezaposlenosti. ³⁵ U Makedoniji je školovano mnogo više grafičkih radnika nego što je bilo nužno, a prema procenama iz 1952. godine očekivano je da će se samo putem školovanja „broj kadrova u metalnoj struci utrostručiti“ premda se „broj radnih mesta neće povećati u istoj razmeri“. ³⁶

³¹ Br. 17194 od 25. decembra 1953, AS, G 193–4.

³² Škole za učenike u privredi 1955/1956. godine, AJ, 114/I-93.

³³ Škole za učenike u privredi 1955/1956. godine, AJ, 114/I-93. V. i Učenici u privredi. Domovi, internati, industrijske škole, privatni sektor, AS, D 2-9-5.

³⁴ Prema zvaničnim podacima u 1938/39. bilo je 799 nižih stručnih škola sa 73.800 đaka, da bi taj broj do 1950/51. narastao na 1.182 niže škole sa 145.101 đaka; AJ, A CK SKJ, VIII, II/6-20.

³⁵ V. i Analiza života i rada među radničkom omladinom, AJ, 114/1-92.

³⁶ Škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, k. 27.

Uprkos shvatanju da su učenici u privredi smatrani „najmlađim, ali i najprespektivnijim i najpoletnijim delom radničke klase“,³⁷ državne, a pre svega prosvetne vlasti nehaljno su se odnosile prema školama učenika u privredi. Nastavni programi su neprestano menjani, pa se dešavalo da se nastava u nekim školama izvodila prema dva, pa čak i tri programa.³⁸ Paradoksalno, prve generacije socijalističkih radnika koje je škola trebalo ne samo da obrazuje već i ideološki vaspita, u stvarnosti su predstavljali čak drugog reda. Skromne materijalne mogućnosti i državna nebriga uticali su da „škole učenika u privredi nesumnjivo imaju najlošije uslove za izvođenje nastave“.³⁹ Nedostatak školskog prostora najviše je pogađao škole učenika u privredi, a kao svojevrsna ilustracija (ne)prilika može poslužiti i podatak da u Srbiji u prvoj posleratnoj deceniji nije izgrađena nijedna škola ovog tipa.⁴⁰ Nastava je stoga držana u gotovo nemogućim uslovima. Učilo se po smenama, u zgradama gimnazija i osnovnih škola koje nisu imale ni učila ni neophodan inventar za izvođenje stručne nastave.⁴¹ Čak ni relativno poboljšanje materijalnih prilika u zemlji do kojeg je došlo u drugoj polovini 50-ih godina, pre svega usled smanjenja obima investicija u tešku industriju i vojsku, budućim radnicima nije doneo nikakvo olakšanje, pa su i vlasti bile prinuđene da konstatuju kako se uslovi u školama „iz godine u godinu pogoršavaju“.⁴² Tako je škola učenika u privredi u Smederevskoj Palanci bila smeštena u tri učionice, dok se u jednoj od tih učionica nalazila i „direktorova kancelarija, kancelarija nastavničkog veća, sredstva za oglednu nastavu, među kojima i jedan improvizovani izlog“. Slične prilike su vladale u jednoj beogradskoj školi u kojoj je u jednu prostoriju smeštena „direktorova kancelarija, nastavnička kancelarija, svi kabineti i jedan drebang koji treba da služi kao očigledno sredstvo, ali se ne može upotrebljavati jer nema gde“.⁴³ Na nedostatak prostora, neophodnih učila i kabineta nadovezivao se problem nastavnika. Pretežno loš kvalitet čak u zanatskim školama uticao je da se u ovim obrazovnim ustanovama zapošljavaju samo oni nastavnici koji nisu imali drugo rešenje. Nastavu su stoga izvodili honorarni nastavnici bez osnovnih pedagoških znanja,⁴⁴ nesvršeni studenti,⁴⁵ ali i učitelji „koji nisu zadovoljili u osnovnoj školi“.⁴⁶

³⁷ Učenici u privredi. Domovi, internati, industrijske škole, privatni sektor, AS, Đ 2-9-5.

³⁸ Škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, k. 27.

³⁹ Škole za učenike u privredi 1955/1956. godine, AJ, 114/I-93.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Učenici u privredi. Domovi, internati, industrijske škole, privatni sektor, AS, Đ 2-9-5.

⁴² Informacija o aktuelnim problemima učenika u privredi (1966), AJ, 114/1-92.

⁴³ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92. V. i Informacija o aktuelnim problemima učenika u privredi (1966), AJ, 114/1-92.

⁴⁴ Škole za učenike u privredi 1955/1956. godine, AJ, 114/I-93.

Pošto je za učenike od teorijskog znanja koje je uglavnom predavano u školama mnogo važnije bilo praktično, budući radnici su sa preduzećem zaključivali ugovor o izučavanju zanimanja. Iako se nije radilo o radnom odnosu, učenici su za svoj rad dobijali mesečnu nagradu, a po završetku školovanja su se mogli zaposliti u preduzeću u kome se učili zanat.⁴⁷ Uredbom donetom 1952. godine nametnuta je obaveza svim preduzećima da drže učenike u privredi. Poslodavci koji nisu imali uslova da školuju buduće radnike bili su dužni da mesečno uplaćuju određeni doprinos u paušalnom iznosu (koji je odgovarao visini troškova za te svrhe preduzeća koje je obučavalo učenike u privredi) u poseban fond za stručno obrazovanje.⁴⁸ Premda su u odnosu na broj kvalifikovanih radnika republičke vlasti određivale koliko će učenika biti dodeljeno svakom preduzeću, delimična liberalizacija prilika, smanjivanje državnog upliva u privredu i popuštanje čvrstih partijskih stega uticali su da do primene ovih propisa ne dođe ni 1952. ni 1953. godine. Broj učenika u privredi je počeo opadati, a republičke privredne vlasti i narodni odbori su zauzeli stanovište da su delovi Uredbe koji su se odnosili na obavezan prijem učenika u neskladu sa novim privrednim sistemom, kao i da njihova primena „vodi administrativnom mešanju u poslove privrede“.⁴⁹ Država nije ekonomski stimulisala preduzeća da obučavaju mlade radnike, pa su poslodavci radije zapošljavali nekvalifikovanu radnu snagu koju su kasnije obučavali na kursevima.⁵⁰ Apelovanje na „svest“ kolektiva, ali i otvorene intervencije vlasti nisu davali naročite rezultate. Tako građevinska preduzeća u Beogradu u školskoj 1953/54. nisu primila nijednog učenika.⁵¹ Investicije u obuku učenika, ali i suštinsko nerazumevanje važnosti školovanja stručnih industrijskih radnika, podsticali su većinu poslodavaca da na sve načine pokušaju da izbegnu primanje učenika na zanat. Poslodavci su se uglavnom izgovarali činjenicom da „na osnovu sopstvenih, unutrašnjih ispitivanja“ nisu „konstatovali potrebu za novim stručnim kadrovima“, pa su 1964. godine opštinske skupštine „vršile znatan pritisak“ na preduzeća da prime učenike.⁵²

Uprkos stalnom insistiranju na industrijalizaciji i modernizaciji jugoslovenskog društva, koja se nije mogla ni zamisliti bez podizanja obra-

---

⁴⁵ Učenici u privredi. Domovi, internati, industrijske škole, privatni sektor, AS, D 2-9-5.

⁴⁶ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27.

⁴⁷ Predlozi za rešenje pitanja učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁵⁰ Informacija o upisu učenika u škole učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁵¹ Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁵² Informacija o upisu učenika u škole učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

zovnog nivoa mladih generacija i formiranja stručnjaka i kvalifikovanih radnika, suštinsko neshvatanje važnosti obrazovanja do punog izražaja je dolazilo pri školovanju učenika u privredi. Nastavni planovi i programi praktične nastave za najveći broj zanata nisu ni postojali,⁵³ što je dovelo do gotovo paradoksalne situacije u kojoj su preduzeća prema sopstvenom nahođenju određivala obim znanja koji je učenik trebalo da usvoji, kreirajući na taj način i obrazovni profil budućeg radnika.⁵⁴ Ispostavilo se tako da državne vlasti nisu bile ni voljne niti kadre da osmisle obrazovnu politiku koja bi garantovala istinski privredni napredak i povećanje produktivnosti i konkurentnosti jugoslovenske industrije. U takvim okolnostima, brojna preduzeća nisu bila ni zainteresovana za potpuno obučavanje učenika. Kvalifikovani radnici koji su trebali da đacima „otkriju“ tajne zanata nisu bili previše motivisani da se angažuju u ovom poslu – njihova plata je zavisila od ispunjavanja norme, pa su učenike obučavali „za dve ili tri operacije“ i angažovali ih na sporednim poslovima, kako bi ostvarili što veću normu.⁵⁵ Primera neracionalnog korišćenja vremena za obuku je bilo na pretek. U fabrici kože u Vrhnci učenici su čitavih 6 meseci čistili kožu od dlake, u fabrici nameštaja u Gorici izvršavali su grube radove,⁵⁶ dok su u mnogim preduzećima korišćeni kao fizički radnici, spoljni momci i kuriri.⁵⁷ Shvatanja da je dozvoljeno šegrte iskorišćavati i sa njima grubo postupati, nasleđena još iz Kraljevine Jugoslavije, sporo su odumirala. Psovke, tuče, grdnje i maltretiranja neretko su predstavljala žalosnu svakodnevicu učenika.⁵⁸

Suprotno Uredbi, učenici su često bili prinuđeni da prekovremeno rade, a na ruku poslodavcima su išli i roditelji koji su smatrali da njihovo dete treba da radi onako kako su i oni radili, „ako hoće da postane čovek“. U pojedinim preduzećima se nisu ni trudili da sakriju na kakvim sve poslovima angažuju učenike, pa se tako poslovođa jedne radnje hvalio „da im nije potrebna fizička radna snaga dok mogu držati učenike u privredi“.⁵⁹ Zarad minimalnih ušteda, preduzeća su učenike otpuštala pred ispite, a dešavalo se i da direktor đacima zabrani polaganje na koje su imali pravo, jer bi kao kvalifikovane radnike morao više da ih plaća.⁶⁰ Pokazalo se tako

⁵³ Informacija o aktuelnim problemima učenika u privredi (1966), AJ, 114/1-92.

⁵⁴ Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2; Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁵⁵ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁵⁶ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27.

⁵⁷ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁵⁸ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92; Analiza života i rada među radničkom omladinom, AJ, 114/1-92.

⁵⁹ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁶⁰ Analiza života i rada među radničkom omladinom, AJ, 114/1-92.

da je u socijalističkom društvu koje je strogo zabranjivalo „eksploataciju čoveka nad čovekom“⁶¹ čak 56% učenika radilo prekovremeno. Pred ovim problemom „žmurela“ je i Inspekcija rada,⁶² pa su lekari konstatovali da bi iz beogradskih škola, kako bi se izbeglo pogoršanje zdravstvenog stanja usled premorenosti, trebalo „nužno“ poslati „prosečno 48% do 62%“ učenika na oporavak.⁶³

Mada je bilo propisano da učenici za svoj rad umesto plate dobijaju nagradu, sume predviđene za njihov izdržavanje bile su minimalne. Paradoksalno, promena privredne politike, smanjivanje investicija u tešku industriju i naponi za podizanje životnog standarda,⁶⁴ učenicima u privredi nisu doneli boljitak, naprotiv. Državne vlasti za inflaciju nisu mnogo marile, pa su i 1960. godine učeničke nagrade obračunavane prema propisima iz 1952. Savezno izvršno veće odbijalo je da poveća učeničke nagrade izgovarajući se činjenicom da veliki broj učenika prima i dečiji dodatak, ali i naglašavajući da propisani iznosi nagrada predstavljaju samo zakonom garantovani minimum koje svako preduzeće može povećati po sopstvenom nahodjenju.⁶⁵ Prepušteni sami sebi i suštinski, ako ne formalno, odbačeni od društva koje ih je teralo na socijalne margine, a ponekad i u kriminal, učenici su se snalazili kako su znali i umeli, ne bi li preživeli. Mladići koji nisu mogli računati na materijalnu pomoć roditelja napuštali su na po nekoliko dana preduzeće i nastavu u školi, ne bi li istovarajući ugalj zaradili neophodna sredstva za život. Dešavalo se i da učenici, dovedeni na sam rub egzistencije, novac zarađuju preprodajom bioskopskih ulaznica ili pak „prodajom domskih stvari i stvari svojih drugova“.⁶⁶ Slabo uhranjeni, oskudno obučeni i zapušteni, učenici su se na svakom koraku suočavali sa nerazumevanjem okoline. U vremenu opšteg siromaštva, materijalne prilike u kojima su živeli jedva stasali mladići nisu mogle tronuti nikoga – ni državne vlasti, ni uprave preduzeća. Čuli su se stoga i ovakvi komentari: „Nek se muče, mučio sam se i ja, pa sam dobar majstor“.⁶⁷

U posebno teškim prilikama živela su deca sa sela koja zbog siromaštva nisu mogla računati na potporu roditelja. Ovi učenici su uglavnom stanovali po domovima, koje su od kraja 1951. plaćali, budući da su te ustanove izgubile budžetsko finansiranje.⁶⁸ Opšte siromaštvo, nedostatak stambe-

⁶¹ V. I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 161.

⁶² Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁶³ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁶⁴ V. I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 192–194.

⁶⁵ Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁶⁶ Problemi radničke omladine, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁶⁷ Analiza života i rada među radničkom omladinom, AJ, 114/1-92.

⁶⁸ Stanje dačkih i studentskih domova, A JBT, KPR II-3-d-2.

nog prostora u gradovima širom Jugoslavije, ali i stalna nebriga vlasti prema učenicima u privredi, bili su jasno uočljivi na primeru stanja domova učenika u privredi. Dotrajale zgrade, kafane, magacini za žito i razni lokali preko noći su pretvarani u učeničke spavaonice.⁶⁹ Nehigijenske sobe, odsustvo sanitarnih uređaja,⁷⁰ nedovoljan broj kreveta i najnužnijeg inventara, zapuštena slamarice, dotrajala ćebad⁷¹ i zaprljana posteljina⁷² predstavljali su jedini poznati ambijent u kome su odrastali štíćenici ovih domova. Umesto da podsticajno deluju na usađivanje osnovnih higijenskih navika, vaspitači u domovima, i sami skromnog znanja, kao da su terali učenike na samo socijalno dno. Po oceni samih vlasti u većini domova „vaspitni rad je sveden na nekakve političke informacije i stražarenje“ budući da se vodilo računa jedino o tome da li je „učenik ustao na vreme, došao da ruča ili večera“. Kao jedina „vaspitna“ metoda često su primenjivane batine, a vaspitač u „Klošnikovom domu“ pucao je na đake iz vazdušne puške i jednog ranio u nogu.⁷³ Nedostatak knjiga, radio-aparata, pa čak i novina⁷⁴ pretvarao je domove u „prenoćišta“ koja su podsećala na kasarne.⁷⁵ Posledice mizernih životnih uslova u kojima su stasavali mladići bile su očigledne. Deca skromnog seljačkog porekla su se u gradu pretvarala u vaspitno zapuštenu, pa se na partijskim diskusijama moglo čuti i sledeće: „Kad dođe čovek pred bioskop „Beograd“ videće, ako pita ko dobacuje, da to čine učenici u privredi, ili ko sapliće, to čine učenici u privredi, samo zato što oni nemaju gde da se sastaju kulturno, pa je zbog toga i pitanje njegovog vaspitanja ozbiljno.“⁷⁶

Loša organizacija nastave, nedovoljno stručnih nastavnika, neshvatanje važnosti kvalitetnog obrazovanja, mnoštvo materijalnih problema i odsustvo istinske zainteresovanosti vlasti da uslove života i rada učenika u privredi unaprede, predstavljali su samo neke od razloga usled kojih su škole davale „vrlo slab stručni kadar, kako u teoretskom, tako i u praktičnom

⁶⁹ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27; Informacija o nekim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-92.

⁷⁰ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27.

⁷¹ Stanje đачkih i studentskih domova, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁷² Izveštaj o socijalnim problemima učenika u privredi, AJ, 114/1-105. V; *Нехайі́ према омлагини. Примери рђавој уйрављања, неіедагаіошких мейода и тешких сїанбеных услова у домовима и интєрнатїима ученика у іривреди*, Политика, 10. јуни 1951.

⁷³ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27. V; *Проблем ученика у іривреди. Васпїтїачи и ученици*, Политика, 11. фебруар 1951.

⁷⁴ Stručne škole i domovi učenika u privredi (30. april 1952), AJ, CK SKJ, VIII, II/6-20, k. 27.

⁷⁵ Stanje đачkih i studentskih domova, A JBT, KPR II-3-d-2.

⁷⁶ Izlaganje Slobodana Emrekovića, Savetovanje članova biroa CK NO Jugoslavije i CK NO republika po pitanju rada sa radničkom omladinom održano 7. oktobra 1949. Stenografski zapisnik, AJ, 114/1-58.

pogledu“.⁷⁷ Pokazalo se da i pored neprestanog diskutovanja na plenumima, kongresima, konferencijama i sastancima vlasti nisu bile kadre da reše pitanje učenika u privredi. Konstatacije da je reč o „ozbiljnom problemu“ i „gorućem pitanju“ koje treba „hitno rešavati“ neprestano su ponavljane, a da položaj učenika u privredi nije ni u najmanjoj meri unapređen.⁷⁸ Slabost stručnog obrazovanja i nedostatak istinski kvalifikovanih radnika održavali su se na proces proizvodnje, uslovljavali nisku produktivnost i predstavljali teško breme za jugoslovensku industriju u razvoju.

Ukidanjem Uredbe o učenicima u privredi (1965), Zakona o radnim odnosima iz 1961. i Zakona o zanatstvu, nestao je i zakonodavni okvir kojim je koliko-toliko regulisan položaj dece koja su se školovala za buduće radnike. Preduzeća više nisu imala obavezu da obučavaju učenike u privredi, niti su morala plaćati nadoknadu u slučaju da nisu želela da drže đake na zanatu. Prebacivanje kadrovske politike na poslodavce predstavljalo je još jedan korak u pravcu liberalizacije i demokratizacije privrednih prilika. Pokazalo se međutim da su mnoga preduzeća u prestanku važenja Uredbe videla priliku da otpuste svoje učenike „pravdajući se da više ničim nisu obavezna da ih zapošljavaju“,⁷⁹ budući da su samostalno mogla određivati sopstvene potrebe za kvalifikovanom radnom snagom. U datim okolnostima, vlasti su bile svesne da se položaj učenika u privredi mora nekako urediti. Savezno izvršno veće je stalo na stanovište da je potrebno doneti opšti zakon o učenicima u privredi. Mada je još ranije napisan prednacrt zakona i organizovana javna diskusija, u Saveznom sekretarijatu za rad je preovladalo mišljenje da je donošenje takvog zakona „nezahvalan posao“ budući da je praksa po republikama do te mere različita da je „teško formulisati određene norme koje bu u isto vreme uopštavale postojeću praksu i davale smer-nice za dalji razvoj ovog načina obrazovanja“. Diskusije o položaju ovih učenika su nastavljene, a vlasti su deo odgovornosti prebacile na Savez omladine ističući da ova organizacija treba „brže da se oslobađa atmosfere malodušnosti i čekanja da neko sa strane“ reši nagomilane probleme učenika u privredi.⁸⁰

---

⁷⁷ Učenici u privredi. Domovi, internati, industrijske škole, privatni sektor, AS, Đ 2-9-5.

⁷⁸ Informacija o aktuelnim problemima učenika u privredi (1966), AJ, 114/1–92.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

Ivana Dobrivojević

„THE MOST MISERABLE DESTINY OF THE CHILD“.
PUPILS IN INDUSTRIAL SCHOOLS IN SOCIALIST YUGOSLAVIA
1945–1965

Summary

Immediately after the war, the process of (hastened) industrialization started. The lack of skilful workers was closely connected with the low productivity and poor quality of the goods produced. Thus, Party officials believed that practical and ideological education of young industrial workers was essential. Special schools for young apprentices were opened all over the country. Students of these schools, mainly teenage boys, acquired theoretical knowledge at school and practical in the factories. State negligence and lack of real educational policy towards young apprentices, poor quality of teaching stuff and classes, lack of textbooks represented some of the main problems that burdened the educational process. Most factory workers who were appointed as „mentors“ to young apprentices were not willing to teach them the trade. Apprentices worked long hours, were poorly paid and sometimes beaten at work. Although the Party officials often discussed hard working and living conditions of these youngsters, nothing was done to change the circumstances they were living in.